

2. Буторина Н. Е. Клиника и динамика непсихотических форм резидуально-органического психосиндрома в детском возрасте / Н. Е. Буторина // Материалы конгресса по детской психиатрии. – М. : РОСИНЭКС, 2001. – С. 172–173.

3. Войтенко Р. М. Социальная психиатрия с основами медико-социальной экспертизы и реабилитологии / Р. М. Войтенко // Руководство для врачей и психологов. – СПб. : Питер, 2002. – 256 с.

4. Гурьева В. А. Личностная патология / В. А. Гурьева, В. Я. Гиндикин. – М. : Триада-Х, 1999. – 266 с.

5. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А. И. Захаров. – М. : Просвещение, 1986. – 128 с.

6. Исаев Д. Н. Умственная отсталость у детей и подростков / Д. Н. Исаев. – М. : Медицина, 2007. – 389 с.

7. Ковалев В. В. Психиатрия детского возраста / В. В. Ковалев. – М. : Медицина, 1995. – 560 с.

8. Сухарева Г. Е. Лекции по психиатрии детского возраста / Г. Е. Сухарева. – М. : Медицина, 1974. – 320 с.

9. Эйдемиллер Э. Г., Семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкий. – Л. : Медицина, 1989. – 192 с.

УДК 159.923.2

Сергієнко Н.П., доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

Зеленська К.С., магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті зроблений аналіз наукових підходів щодо вивчення ідентичності особистості. Визначено структурні компоненти професійної ідентичності та основні чинники, що впливають на її становлення.

Ключові слова: професійна ідентичність, структура, етапи формування.

В статье сделан анализ научных подходов к изучению идентичности личности. Определены структурные компоненты профессиональной идентичности и основные факторы, влияющие на ее становление.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, структура, этапы формирования.

Постановка проблеми. Професійна ідентичність відіграє важливу роль у становленні компетентного спеціаліста. Більшість науковців вважають, що в силу вікових особливостей саме період навчання у вищому навчальному закладі є одним із найважливіших у становленні професійної ідентичності, яка виступає суттєвим аспектом самопізнан-

ня, без якого не можливо оптимізувати функціонування людини у відповідній сфері діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми студентства, як особливій соціально-психологічній і віковій категорії, присвячені роботи В. Акуніна, Б. Ананьєва, І. Зимової, Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіна, В. Сластьоніна, Л. Шнейдер та інших дослідників. Значну роль у розумінні необхідності розвитку професійної кар'єри студентської молоді відіграли численні дослідження соціологів (В. Ананєв, М. Вінокуров, Ю. Вишневський, В. Герчіков, М. Горщиков, О. Кудрявцева, І. Сиднін).

Над проблемою професійної ідентичності працювали такі науковці, як Е. Зеєр, Ю. Поваренков, О. Єрмолаєва, Л. Шнейдер, І. Кон, М. Абдуллаєва, С. Максименко, І. Хамітова, Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Уотерман.

Виклад основного матеріалу. Проблема ідентичності, зокрема професійної, є однією з основних у сучасній психології. Існують різні погляди на сутність цього поняття.

Появу терміна «ідентичність» у психології, як правило, пов'язують з ім'ям Е. Еріксона, який працював у рамках фрейдівської традиції. Він вважав, що ідентичність – це дещо внутрішнє, розташоване у глибокій психічній структурі індивіда. Він визначає «ідентичність» як почуття особистісної totoжності, цілісності й усвідомлення історичної неперервності свого існування (відчуття єдності свого минулого, теперішнього та майбутнього).

Еріксон дослідив соціально-психологічні механізми та способи формування ідентичності у процесі дорослішання людини, на основі чого він створив свою власну теорію про ідентичність [12].

Дж. Марсія був одним із перших емпіричних дослідників ідентичності. Він визначив її як «структуру еґо – внутрішню, таку, що створюється самостійно, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії». Він висунув припущення, що така гіпотетична структура проявляється феноменологічно через принцип «рішення проблем». Вирішення будь-якої життєвої проблеми робить певний внесок у досягненні ідентичності.

Дж. Марсія описав чотири статуси (стани) ідентичності.

Розмита ідентичність (дифузна) – стан, коли індивід ще не зробив відповідального вибору, наприклад, професії або світобачення, що робить його образ Я розпливчатим і невизначеним.

Передчасна ідентичність – характеризується тим, що людина формально робить вибір цілей, цінностей, але у неї відсутня внутрішня впевненість у правильності вибору, тому що цей вибір зробила не сама людина, а її оточення.

Мораторій – стосується людини, яка знаходиться у кризовому стані ідентичності й активно намагається вирішити його, пробуючи та

досліджуючи різноманітні альтернативні варіанти. Як правило, люди від мораторію переходять до здобутої ідентичності.

Здобута ідентичність – цим статусом володіє людина, яка пройшла через кризу, сформувала деяку сукупність знань про себе, про свої цілі, цінності та про свої переконання [13].

А. Ватерман розглядає ідентичність з двох сторін: процесуальної та змістової. По-перше, процес формування та існування ідентичності охоплює засоби, за допомогою яких людина ідентифікує, оцінює та добирає цінності, цілі та переконання, які згодом стануть елементами його ідентичності. По-друге, ідентичність неможливо розглядати не враховуючи змістової специфіки цілей, цінностей та переконань, які людина обирає. Кожен елемент ідентичності стосується якої-небудь сфери людського життя. А. Ватерман виокремлює чотири сфери життя, що є найбільш значущими для формування ідентичності: 1) вибір професії та професійного шляху; 2) прийняття та переоцінка релігійних і моральних переконань; 3) вироблення політичних поглядів; 4) прийняття набору соціальних ролей, включаючи статеві ролі та очікування відносно подружнього життя та батьківства. А. Ватерман наголошує, що дослідження ідентичності слід вести за двома вказаними напрямками, розглядаючи процесуальну та змістову сторони у їх єдності та взаємозв'язку, що дасть можливість не лише простежити шляхи формування ідентичності, але й зрозуміти значення для особистості вибору, зробленого у тій або іншій сфері життя [14].

Слід зазначити, що існують різні точки зору на проблему професійної ідентичності. Дослідження професійної ідентичності деякими вченими спрямовані на професійне самовизначення та професійний розвиток. Інші вчені розглядають професійну ідентичність у контексті проблематики професійної самосвідомості.

Психологічну концепцію професійної ідентичності обґрунтувала Л.Б. Шнейдер. Вона виходить з того, що становлення профіидентичності відбувається в межах професії. Поняття «професія» задає змістові характеристики профіидентичності. Але професійна ідентичність не зводиться власне до професіоналізму, це результат професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації. Виходячи з цього, Л.Б. Шнейдер визначає професійну ідентичність як психологічну категорію, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії, певної професійної спільноти [11].

Е.Ф. Зеєр визначає професійну ідентичність через поняття професійного «образу Я». Він вважає, що професійне становлення особистості супроводжується деструктивними змінами (кризи, стагнація та деформації особистості), що обумовлюють переливність, нерівномірність і гетерохроність професійного розвитку [5].

Н.Л. Іванова розглядає професійну ідентичність як вид соціальної. Вона дотримується думки, що професійна ідентичність «формується у

процесі виявлення суттєвих зв'язків всередині та ззовні професії та відмінності їх як таких, вона пов'язана з загальною інформаційною основою діяльності, а також із цілісними еталонами типових професійних подій та індивідуалізованих концептуальних схем професійної поведінки» [6].

О.П. Єрмолаєва трактує професійну ідентичність як компонент особистісної ідентичності, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінуючий чинник професійної кар'єри, що базується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи та їх балансі з оточенням. Але при цьому, вона розширює це поняття до масштабів ідентифікаційних зв'язків людини і з соціальним середовищем. Професійна ідентичність виступає, перш за все, як характеристика внутрішньої відповідності суб'єкта діяльності і соціально-професійного середовища [4].

Є.О. Клімов розглядає професійну ідентичність у контексті професійної самосвідомості. Цей вчений виділяє такі елементи у структурі професійної самосвідомості:

- усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільноти;
- знання про степінь своєї відповідності професійним еталонам, про своє місце у системі професійних ролей; знання людини про ступінь визнання у професійній групі;
- знання про сильні та слабкі сторони, шляхи самовдосконалення, вірогідних зон успіху та поразки, знання своїх індивідуальних способів успішної дії; уява про себе і свою роботу в майбутньому [7].

Згідно з поглядами Ю.П. Поваренкова, професійна ідентичність розглядається як явище системне, динамічне і рівнєве, тісно пов'язане з іншими елементами професійного розвитку, зокрема, професійним самовизначенням, професійною самооцінкою, професійною деформацією тощо [9].

Для того, щоб краще зрозуміти сутність ідентичності, розглянемо її структуру.

Ерік Еріксон визначив зміст ідентичності як конфігурацію, що виникає шляхом успішного еґо-синтезу та ресинтезу протягом дитинства. Ця конфігурація поступово об'єднує конституціональні задатки, базові потреби, здібності, значимі ідентифікації, успішні сублімації та постійні ролі. Це визначає систему цінностей, ідеали, життєві плани, соціальну роль індивіда, його залученість до конкретно-історичного життя суспільства. За Еріксоном профіидентичність може складатися з трьох компонентів, які в Я-концепції часто визначають як сукупність установок на себе: когнітивний, емоційний та поведінковий компонент. Таким чином, ідентичність розглядається Еріксоном як деяка структура, що складається з певних елементів, така що переживається суб'єктивно як почуття тотожності та неперервності власної особистості при вихованні інших людей, які визнають цю тотожність і неперервність [12].

Б. Шефер і Б. Шледер виокремлюють у структурі ідентичності епістемологічну ознаку об'єктивності-суб'єктивності, що відноситься до області самоусвідомлення та групової свідомості. Суб'єктивний компонент ідентичності знаходиться у стані напруженого протиставлення об'єктивному компоненту. У об'єктивуючому сенсі головна функція ідентичності – виявлення стабільності, тоді як у суб'єктивному аспекті ідентичності полягає джерело змін і варіацій [11].

Модель структури ідентичності, за Г. Брейкуел, складається з таких компонентів:

1. Біологічний організм – це серцевина ідентичності, найперший тип ідентичності в онтогенезі, однак з часом він стає менш важливим.

2. Змістовий вимір – це ті характеристики, якими індивід користується, щоб описати себе як унікальну особистість. Змістові характеристики відносяться як до соціальної ідентичності (виконувані ролі, належність до певної групи), так і до особистісної (цінності, мотиви, емоції, установки). Змістовий вимір розширюється в ході життя людини, тому актуальний зміст ідентичності змінюється у відповідності зі змінами соціального контексту.

3. Ціннісний вимір – це оцінка елементів змістового виміру. Відповідно до соціальних норм і цінностей, вона може бути як позитивною, так і негативною. Оцінки також нестатичні, вони можуть змінюватись разом зі змінами соціальної ситуації.

4. Час. Виділяють два аспекти цього компонента: суб'єктивний час і біографічний час.

У плані суб'єктивного часу протікає розвиток ідентичності. Змістовий та ціннісний параметри ідентичності визначають структурну організацію біографічного часу [8].

Таким чином, ми бачимо, що ідентичність має структурну будову. Основними параметрами виміру її компонентів є ціннісний та оціночний, що знаходяться у взаємодії та взаємозв'язку.

Логіка нашого теоретичного аналізу вимагає розгляду етапів формування професійної ідентичності та основних чинників, що впливають на її становлення. Це може допомогти майбутнім фахівцям реалізувати себе через професійну діяльність.

Е. Еріксон виділяє вісім стадій розвитку ідентичності, кожна з яких має свою проблему, яка потребує рішення. На кожному етапі життя нові елементи повинні бути інтегровані в наявну структуру, а старі – реінтегровані або відкинуті. Розвиток ідентичності відбувається через так звані кризи ідентичності, коли виникає конфлікт між усталеною на даний момент конфігурацією елементів ідентичності з відповідним до неї способом вписування себе у навколишній світ і біологічною або соціальною нішею існування індивіда. Для виходу з кризи індивід пови-

нен прикласти певні зусилля з метою знайти та прийняти нові цінності та види діяльності [12].

Формування професійної ідентичності спеціалістів психологічної служби, на думку А.В. Сергеевої, сприяє інтеграції психолога в психологічний простір, об'єднання психологів, також сприяє розвитку рефлексії і формуванню реального образу власної особистості. У психологів образ себе як професіонала має включати розвинену здатність до долавання перешкод, труднощів, здатність до прояву ініціативи і т.д. [10].

І.А. Дружиніна, аналізуючи особливості професійного становлення психолога, зазначала, що період навчання майбутніх психологів характеризується формуванням професійної комунікації студентів, яка з кожним наступним етапом вказує на новий етап професійної ідентичності: від невираженої до усвідомленої та стабільної, що забезпечує орієнтацію студента на професійну діяльність [3].

Дж. Марсія також відмічає, що ідентичність розвивається протягом усього життя людини. Він вводить різницю двох шляхів досягнення ідентичності: 1) поступове усвідомлення деяких даних про себе, цей шлях веде до формування присвоєної, або передчасної, ідентичності; 2) самостійне прийняття людиною рішень відносно того, якою їй бути, – цей шлях веде до формування конструйованої, або досягнутої, ідентичності [13].

Звернемо увагу на формування саме професійної ідентичності.

В. Шпота виділяє такі етапи формування структурних компонентів професійної ідентичності:

1) етап навчання у загальноосвітній школі: формування Я-образу, Я-концепції;

2) етап навчання у професійному навчальному закладі: формування позитивного образу професії та професійного ідеалу;

етап професійної діяльності: формування образу «Я-професіонал» і професійної кар'єри [8].

Дещо інший, але не менш цікавий погляд щодо етапів формування у студентів професійної ідентичності можна знайти у роботі Т.С. Березіної [2], яка виділяє три основні етапи становлення професійної ідентичності студентів вищого навчального закладу:

1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї. При цьому у майбутніх психологів формується ціннісне ставлення до обраної професії;

2) підтвердження первинного вибору чи відмова від нього. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або навпаки, до впевненості у ньому;

3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною

діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

На процес формування професійної ідентичності, як зазначає Т.С. Березіна, впливають три основні чинники:

1) суб'єктивні, чи особистісні, внутрішні чинники, пов'язані з ціннісно-смісловою сферою, самосвідомістю, самоактуалізацією, рефлексивністю, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю;

2) об'єктивні, чи зовнішні, чинники, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення психолога;

3) об'єктивно-суб'єктивні чинники, пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер.

С.О. Боровікова вважає, що на процес професійного самовизначення найбільше впливають:

1) інтереси, на формування яких, у свою чергу, впливають здібності, попередній досвід, уявлення про майбутню професію;

2) індивідуальні особливості (риса характеру, темперамент, властивості нервової системи);

3) рівень підготовки (культурний кругозір, світобачення, шкільна успішність);

4) стан здоров'я;

5) низка соціальних чинників (місце проживання, професія та поради батьків, рекомендації вчителів, друзів, засоби масової інформації) [1].

Н.Р. Гуліна та Н.В. Дмитрієва вважають, що важливу роль у формуванні професійної ідентичності грає символічна свідомість, і студенти, які володіють високим рівнем розвитку символічної свідомості, повинні мати статус досягнутої професійної ідентичності.

Висновки. У результаті аналізу існуючих досліджень з питань професійної ідентичності, ми дійшли висновку, що професійна ідентичність – це психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії, певної професійної спільноти. Вона не зводиться власне до професіоналізму, а є результатом професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації.

Слід зазначити, що ідентичність має структурну будову. Основними параметрами виміру її компонентів є ціннісний та оціночний, що знаходяться у взаємодії та взаємозв'язку.

На процес формування професійної ідентичності психолога впливають три основні чинники: 1) суб'єктивні, чи особистісні, внутрішні чинники, пов'язані з ціннісно-смісловою сферою, самосвідомістю, самоактуалізацією, рефлексивністю, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю; 2) об'єктивні, чи зовнішні, чинники, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-

орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення вчителя; 3) об'єктивно-суб'єктивні чинники, які пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровикова С. А. Профессиональное самоопределение / С. А. Боровикова // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности. – СПб. : Питер, 1991. – С. 14–26.

2. Березина Т. С. Становление профессиональной идентичности педагога / Т. С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24–27.

3. Дружиніна І. А. Місце професійної ідентичності та ідентифікації у професійному просторі практичного психолога / І. А. Дружиніна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 9. – С. 49–54.

4. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Е. П. Ермолаева. – М. : Институт психологии РАН, 2008. – С. 23–85.

5. Зеер Е. Ф. Психология профессий / Е. Ф. Зеер. – М. : Фонд «Мир», 2005. – С. 228–311.

6. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность и профессиональное пространство / Н. Л. Иванова, Е. В. Конева // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 148–156.

7. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : ИПП, 1996. – С. 266–275.

8. Павленко В. Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. Н. Павленко // Вопросы психологии. – № 1. – 2000. – С. 135–141.

9. Поваренков Ю. П. Введение в психологию труда : [учеб. пособие для студентов вузов] / Ю. П. Поваренков. – Киров, 2006. – С. 133–134.

10. Сергеева А. В. Психологічні аспекти становлення інтегральної ідентичності особистості майбутнього психолога / А. В. Сергеева // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 10. – С. 53–58.

11. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность : [монографія] / Л. Б. Шнейдер. – М. : МОСУ, 2001. – С. 210–217.

12. Эриксон Э. Г. Идентичность : юность и кризис / Эрик Эриксон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – С. 28.

13. Marcia J. E. Development and validation of ego-identity status / J. E. Marcia // Journal of Personality and Social Psychology. – 1975. – Vol. 3. – P. 551–558.

14. Waterman A. S. Identity in adolescence: Processes and contents / A. S. Waterman. – San Francisco L. : JosseyBass, 1985. – P. 61–77.